

SARAY. SARAY. SERÂY, SERA, eski fars-ça * *srâda* (<0;Q „korumak") "den gelmekte olup, farsçada umumiyetle „ev, mesken, konak, menzil" mânasına gelen, türkçede de bu mânalar ile birlikte, daha ziyâde „büyük kosak, hükümdarın ikametgâhı" yâni „saray, kasr, köşk" mânalarında kullanılan bir kelimedir. Bu kelimenin arapça'aşmış şekli *surâdik* olup, husûsiyle *serâ-perde'nia* karşılığıdır ve „çadır perdesi, harem perdesi ve pâdişâh otağı" mânasına gelmektedir. *Sera* ve *serây* kelimeleri farsçada mecazen dünyâ, c:han, âfem mânalarında da kullanılmış ve türlü terkiplerde de çeşitli mâna'ar almıştır : *halvet sera, iuîmet-serö, harem-serâ, mihnet sera* gibi. Türkç de ise, bilhassa bu kelime ile teşkil edilmiş iki mürekkep isim, *kervansaray* (kârbânserâ) ve *sâhil-saray* (sâhil-serâ) çok kullanılmıştır. Bunlardan birincisi kervanların konakladığı büyük han. ikincisi ise, den z sahilindeki konak, yalı mânasında Osmanlı türkçes'nde bugün de bilinmektedir. Saray kelimesi aynı zamanda, diğer bir çok türk lehçelerinde de mevcut olduğu gibi, şark Türk lehçesinde hakîkî ve mecazî mânalarında yâni hem büyük ev, mahfel ve kasrı sultânı, hem de dünyâ ve âhîret mânalarında kullanılmaktadır (krş. Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk lügati*; Şemseddin Sâmî, *Kamus-ı türkî*, Şeyh Süleyman efendi, *Lugat-i çagatay*; Münteha-bât-ı lugat-ı osmâniye; Salâhî, *Lugat-ı Osmaniye*; *Farsça lügat*; *Ferheng-i Şu'ûrî*; A.hmed Vefik Paşa, *Lehçe-i osmâni* \ Saray, türk medeniyetinin hâkim olduğu bütün ülkelerde öteden beri hükümdarların, şehzadelerin, umûmî vâliler'n. ümerânın ikametgâhları için kullanılmış ve bâzan bun'arın merkezleri etrafında teşekkül eden şehirler de bu isim ile adlandırılmıştır. Altın-Ordu devletinin merkezi olan itil (Volga) ne'-ri

boyundaki Saray ve Anadolu 'da bugün de mevcut Aksaray, Hatun-saray şehirleri buna misâl teşkil eder Kırım hanlığındaki Bahçe-Saray şehri, XV. asırda, Çorum civarında mâruf bir kasaba olarak <ro-rünen Saray-katar (bugün İskiiib kazasının Ala-göz nahiyesindeki Saray köyü î da bu cümledendi. Anadolu Selçuklu sultanlarının Kayseri'de, Sivas'ta 1 Ş f â i y e medresesi yanında) ve Konya'da sarayları bulunduğu gibi, bu devletin inkırazından sonı a Anadolu'da kurulan türk beylikleri de merkezleri olan şehirlerde saraylar yaptırmışlardı. Kütahya, Man>sa, Malatya. S'lifke gibi şehirler'mizde bugün mevcut saray mahalleleri, vakt:yle buralarda kurulmuş, uzun veya kısa b'r müddet yaşamış türk saraylarının hâtıraarıdır. XV asırda keza Dulkadırh oğlu Süleyman Bey 'in Maraş 'ta, Akkoyunlu hükümdarı Yâkub Bey 'in de Tebriz 'de sarayları olduğunu biliyoruz. Osmanlılarda ise, başlangıçtan itibaren, hükümet merkezi yaptıkları şehirlerde, müteaddit saraylar inşâ edilmiş idi. Orhan Gâzî, iznik 'i zaptedince, gazilerin boş olan saray gibi evlerde oturduğunu Neşrî kaydetmektedir (*Cihan-niimâ*, nşr. Türk Tarih Kurumu, I, 158*. Bu hükümdarın burada da bir saray yaptırmış olması mümkündür. Fakat Orhan Bey-'in Bursa'da, Hisar'da, bugün yeri tespit edilememekle beraber, inşâ ettirdiği ve Bey-Sarayı denilen bir saray var idi ki, sonradan Karaman-oğlu Mehmed Bey, Bursa 'yi bir aralık ele geçirince, burayı da tahrip etmiş idi. Rumeli fütuhâtı sırası sırasında, Murad I. D:metoka sarayını, Yıldırım Bayez'dise, Edirne'de eski-sarayı yaptırmış idi. Vize 'ye tabî ve bugün kaza merkezi olan Saray kasabasının da, bu ilk fütuhât sıralarında orada b:r hükümdar veya vezir, beylerbeyi gibi, ümerâdan biri taraf ndan yaptırılan

sarayın hâtırasını taşıdığı söylenebilir Murad II.'in Edirne'de Eskisaray iç'nde bir köşk yaptırdığını. Fâtih Sultan Mehmed'in de y ne bu şehirde Yeni-Saray adını alan bir saray yaptırdığını ezcümle XV. asır tarih kaynağı olan Oruç Bey in kayıtlarından *Tevârih âl-i Osman*, nşr. Babinger, s. 49, 63) türk yerleşme ve iskân tarihî unsurlarından eski türk sarayları hakkında sarîh bir bilgiye sahip oluyoruz. Balkan fütuhâtı ileriledi kçe. Sofya'da, Selanik'te ve daha başka yerlerde de muhtelif ümerâ ve belki de Pâdişâhlar tarafından saray'ar yaptırılmıştır. Bosna 'da bugünkü Sarajevo 'nun adı da burada yaptırılan saraydan alınmış, evvelâ, „Saray ovası" denilmiş (krş. Aşık paşa-zâde, *Tevârih âl-i Osman*, s. 242; XV. asırda Selanik'teki Saray mahallesi için bk. M. Tayyib Gökbilgin, *Edirne ve Paşa livası*, s. 153), sonra da Saray-Bosna ismi ile mâruf o'muştur. Edirne'de, daha sonraları, Yen:saray içinde muhtelif kasırlar ile birlikte, Selim II. tarafından yaptırılan Mamak sarayı (veya Mumuk sarayı). Edirne civarındaki köylerden birinde Akpınar sarayı mevcut idi (tafsilât için bk. Dr. Rıfat Osman, *Edirne sarayı*, nşr. Süheyl Ünver, Ankara, 1957). İstanbul 'un fethinden sonra, burada da evvelâ Eski-Saray (Sarây-i atîk, bugünkü Üni-versit' merkez binasının olduğu yerde), daha sonra da Yen:-Saray ı Sarây-i cedîd, bk. mad. TOPKAPI SARAYI) yaptırıldı. Bunu takiben muhtelif devirlerde vezirlerin adını taşıyan meşhur saraylar var idi İbrahim Paşa —»rayı, Silâhdar Mustafa Paşa sarayı, Fazlı Paşa sarayı, Recep Paşa sarayı, Yusuf Paşa sarayı, Siyavuş Paşa sarayı v.b. gibi ı tafsilât için bk. İbrahim Hakkı Konyalı, *İstanbul sarayları*, İstanbul, 1943 ; Se406 SARAY, dat Çetintaş, *İbrahim Paşa sarayı*, İstanbul, 1939). Mîrî

saraylardan Atmeydanı sarayı ve Galata sarayı ile son asırlarda yaptırılan Beşiktaş sarayı (Dolmabahçe sarayı \ Çırâğan sarayı, Beylerbeyi sarayı, Yıldız sarayı gibi saraylar da bu arada zikredilmelidir. Bugün Türkiye "de sayısı 30 'u bulan köy, mahalle ve muhtarlık gibi meskûn mahal saray tesmiye edild'ği gibi, yine bir çok köy de saray kelimesi ile yapılmış muhtelif isimler (Sarayeik, Saray-altı, Saray-detesi, Saray-Köy, Saraylar, Saraylı, Saray-Magara, Sa ray-Önü, Sulu-Saray, Saray-Ozü, Saray-Paşa, Saray-Yanı, Saray-Yeri) taşımaktadır (krş *Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu*, nşr. iç işleri Bakanlığı, Ankara, 1947, II). Saraya mensup olanlardan muhtelif kimseler de, „saraylı, saray-dar, saray ağası" gibi lakaplar taşıyorlardı. Saray kelimesinin arapçada *saraya* şekli görüldüğü gibi, italyanca şekli olan *seraglio* ve fransız-cadaki *serail* kelimeleri bâzan harem mânasına kullanılıyordu. Osmanlı imparatorluğu merkezindeki iktidarı, son asırlarda, sadrâzâmın idare ettiği Babıâli (Paşa-Kapısı) ve bunun yanında, çok defa da hâkim ve üstün bir durumda bulunan saray teşkilâtı temsil ediyordu ve bu iki kelime ile de (Babıâli ve saray) Osmanlı devletinin tn yüksek iktidar mevkileri ifâde edilm'ş oluyordu, _(M. TAYVİB GÖKBİLGİN.)